

Polichromia w cerkwi katedralnej św. Mikołaja w Białymstoku – próba systematyzacji

Polychromy in the Cathedral Church of St. Nicholas in Białystok – An Attempt at Systematization

Tomasz Musiuk

Politechnika Białostocka, Polska

0009-0003-4012-9028

musiuk.tomasz@gmail.com

Abstract:

The Cathedral of St. Nicholas the Wonderworker in Białystok is one of the oldest churches in the city. It was built during the period of partitions by a Russian architect on the site of an old wooden church, and was originally designed by Mikhail Avilov. Throughout its long history, the cathedral has undergone numerous renovations and restorations. Despite this, it has retained its unique style and symbolism. The polychromy was restored by Józef Łotowski in the second half of the 20th century and later refreshed by Krzysztof Stawecki in the first decade of the 21st century. The church's iconographic layout is a multi-layered record of theology and of local tradition. One can discern interconnected cycles, depictions of saints of particular and symbolic significance for the Polish Orthodox Church, as well as scenes and figures common to many churches. The arrangement and placement of individual elements of the polychromy emphasize the cycle of the Divine Liturgy, church traditions, and also serve to educate and admonish the faithful towards the pursuit of eternal life.

The subject of the polychromy of the Cathedral of St. Nicholas the Wonderworker in Białystok has not been previously explored. This work provides a detailed description and cataloging of the church's polychromy in order to deepen its understanding and facilitate study. However, despite the extensive material, certain aspects of the artwork are intentionally left open so that it may serve as a foundation for future research.

Streszczenie:

Sobór św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku jest jedną z najstarszych świątyń miasta. Został wybudowany przez rosyjskiego architekta na miejscu starej drewnianej cerkwi w czasie zaborów i pierwotnie rozpisany przez Michała Awiłowa. Mimo że w swojej wieloletniej historii przechodził wiele remontów i renowacji, zachował swój unikatowy styl i symbolikę. Polichromia była odnawiana przez Józefa Łotowskiego w II połowie XX wieku, a następnie odświeżona przez Krzysztofa Staweckiego w pierwszej dekadzie XXI wieku. Układ ikonograficzny cerkwi to wielowarstwowy zapis teologii i lokalnej tradycji. Można w nim zauważyć powiązane ze sobą cykle, wizerunki świętych o szczególnym i symbolicznym znaczeniu dla polskiej Cerkwi, a także powszechne dla wielu świątyń sceny i świętych. Układ i umiejscowienie poszczególnych elementów polichromii podkreśla cykl Boskiej Liturgii i tradycje cerkiewne. Pełni on również funkcję edukacyjną i skłania wiernych ku dążeniu do życia wiecznego.

Temat polichromii soboru św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku nie został wcześniej podjęty. Niniejsza praca w szczegółowy sposób opisuje i katalogizuje polichromię świątyni w celu głębszego jej zrozumienia i zbadania. Objętość materiału nie pozwala na zamieszczenie szczegółowych badań, jednak może stanowić dobry przyczynek do przyszłych prac naukowych.

Keywords:

polychromy, Cathedral of St. Nicholas in Białystok, iconographic program, local tradition

Słowa kluczowe:

Polichromia, sobór św. Mikołaja w Białymstoku, program ikonograficzny, lokalna tradycja

Cite this article / Cytowanie:

Musiuk, T., (2025). Polychromy in the Cathedral Church of St. Nicholas in Białystok – An Attempt at Systematization. Elpis, 27: 92–109. <https://doi.org/10.15290/elpis.2025.27.08>

Licence / Licencja:

© Copyright 2025 Tomasz Musiuk

Wstęp

Sobór św. Mikołaja Cudotwórcy, bo pod taką nazwą funkcjonuje cerkiew katedralna w Białymstoku, jest jedną z najstarszych świątyń miasta (Sawicki, b.d. s. 11). Posiada bogaty układ ikonograficzny, który wyróżnia się nie tylko wyjątkowym stylem, ale również wieloma nawiązaniem do Cerkwi prawosławnej w Polsce i świętych, czczonych lokalnie na jej terenach. Temat polichromii tej cerkwi nie został do tej pory podjęty w badaniach naukowych. Niniejsza praca ma na celu usystematyzowanie i opisanie układu ikonograficznego oraz jego analizę, nie będzie skupiać się na znaczeniu kolorów i stylu dzieła.

Pierwsza świątynia pod wezwaniem św. Mikołaja w Białymstoku została wybudowana w 1727 roku dzięki fundacji hetmana Jana Klemensa Branickiego. Była na planie prostokąta, z dobudówką mniejszej absydy prezbiterium oraz kruchtą z wieżą od zachodu. Budowle wieńczyły trzy kopuły, a wokół znajdował się cmentarz. Świątynia nie była samodzielną parafią, lecz filią cerkwi we wsi Dojlidy (Sawicki, b.d., s. 11). Po traktacie w Tylży (1807 r.), kiedy Białystok wszedł w ziemie Imperium Rosyjskiego, rozpoczęto remont Pałacu Branickich, a jego kaplicę zmieniono na prawosławną pw. Aleksandra Newskiego. Erygowano parafię, która do powstania murowanej cerkwi św. Mikołaja obsługiwała wszystkich mieszkańców miasta. (Sawicki, b.d., s. 12).

Po wprowadzeniu nowych cel w Imperium Rosyjskim wielu fabrykantów z centralnej Polski przeniósł się na Białostoczczyznę. Zaczęła napływać większa liczba ludności, a populacja Białegostoku przekroczyła 10 tys. mieszkańców. W tym czasie, głównie pod wpływem działalności bp. Józefa Siemaszko (1798–1868), nastąpił powrót wiernych Kościoła greckokatolickiego na łono Cerkwi prawosławnej. W związku z tym utworzono nową diecezję litewsko-wileńską, a w stolicy regionu powstała potrzeba budowy nowej świątyni (Sawicki, b.d., s. 14).

W 1840 roku podjęto decyzję o budowie nowej, murowanej cerkwi na miejscu drewnianej, nie nadającej się do remontu. Obiekt najprawdopodobniej zaprojektował Konstanty Thon. Stworzył on projekt klasycystycznej cerkwi opartej na planie krzyża, zwieńczonej kopułą na bębnie, której proporcję równoważyła iglica na wieży dzwonnicy. Prace budowlane ruszyły w kwietniu 1843 roku i trwały do 1846 roku, kiedy to miało miejsce uroczyste poświęcenie (Sawicki, b.d., s. 14–16). We wnętrzu postawiono drewniany ikonostas i zamówiono do niego dwadzieścia pięć ikon pędzla moskiewskiego artysty Adriana Małachowa. W latach 1868–1872 miał miejsce remont cerkwi, aczkolwiek zakres prac nie jest znany (Sawicki, b.d., s. 17). W 1910 roku po zmianie proboszcza przeprowadzono generalny remont. Przede wszystkim cerkiew ozdobiono freskami autorstwa Michała Awiłowa, który wzorował się na malarstwie Wiktora Wasniecowa z soboru św. Włodzimierza w Kijowie. Jak czytamy w „Opinii konserwatorskiej z dnia 6.11.1975 roku”, w świątyni „dominowały kolory niebieskie, kontrastujące z żółtymi i brązowymi w różnych odcieniach. Użyte tu także kolory w odcieniach zgniłej, błotnistej zieleni przypominały przyrodę naszej strefy (...) W kopule odtworzone są popiersia proroków, na żaglach nawy głównej 4-ej ewangelistów, w prezbiterium – Chrystus z apostołami oraz zmartwychwstanie. Również ornamenty w większej części zapożyczone są z Soboru w Kijowie, chociaż uproszczone znacznie, gdyż bez złożonego tła” (Opinia konserwatorska z dnia 6.11.1975 roku, 1975).

W okresie dwóch wojen światowych i międzywojnia, dzisiejszy sobór funkcjonował jako cerkiew parafialna. W 1930 roku sprowadzono malarza A. Cikuckiego, aby przeprowadził renowację podniszczonych już malowideł. Należy dodać, że na życzenie proboszcza namalował on dwie sceny na filarach bocznych, odbiegające stylistycznie od całości¹ (Opinia konserwatorska z dnia 6.11.1975 roku, 1975). Przerwa w działalności miała miejsce w okresie bieżenstwa, kiedy na terenie Białegostoku i okolic pozostał tylko jeden kapłan. W 1951 roku, kiedy erygowano diecezję białostocko-gdańską, cerkiew podniesiono do rangi katedry biskupiej. Wtedy też przeprowadzono kolejny remont (1955–1956) i zaadaptowano podziemie świątyni pod ołtarzem na kaplicę św. Serafima z Sarowa. Autorem adaptacji był arch. Michał Bałasz. W trakcie remontu przeprowadzono również renowację prezbiterium i solei, złocenie krzyży na kopułach oraz pomalowano elewacje zewnętrzne (Sawicki, b.d., s. 21–24).

W latach 1975–1976 wykonano nową polichromię. Było to spowodowane opłakanym stanem fresków Awiłowa, które nie nadawały się do renowacji (Opinia konserwatorska z dnia 6.11.1975 roku, 1975). Malowidła usunięto wraz z tynkami, spękaną zaprawę zbito aż do cegły. Zachowano jedynie scenę Zmartwychwstania w prezbiterium. Nową ikonografię wykonał Józef Łotowski, który zachował tematykę scen autorstwa Awiłowa. Jego kompozycja scen ikonograficznych zachowała się do dziś (Sawicki, b.d., s. 25).

W latach 1988–1990 prowadzono prace naprawcze elewacji zewnętrznej, wymieniono stolarkę okienną, więźbę dachu i kopuły przykryto miedzianą blachą, odrestaurowano kioty² oraz ozłociono ikonostas (Sawicki, b.d., s. 28). W 2006 roku za zgodą Podlaskiego wojewódzkiego konserwatora zabytków wyremontowano uszkodzone tynki, fundamenty i izolację cokołów, wymieniono obróbki blacharskie, odnowiono konstrukcję podwieszenia dzwonów, wykonano renowację krat, stolarki okiennej i sporządzono przyłącza deszczowe (Sawicki, b.d., s. 30).

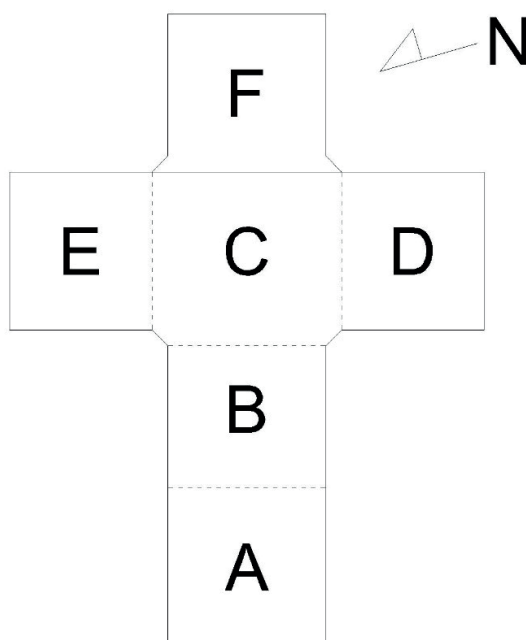
W 2008 roku odbył się ostatni duży remont, podczas którego polichromie oczyszczono z kurzu i sadzy, a następnie je zrewitalizowano. Zachowano kompozycję malarską i nadano jej bardziej żywe barwy. Taki stan trwa do dziś. Procesem tym kierował mgr Krzysztof Stawecki. W latach 2010–2013 zrealizowano kolejny etap tychże prac, które obejmowały następujący zakres: dalszej rewitalizacji ikonografii ściennej świątyni oraz restauracji sześciu ikon ikonostasu (Dzieje parafii, 2023).

Systematyka polichromii

Całe wnętrze cerkwi katedralnej pokryte jest polichromią. W celu ułatwienia poruszania się po spisie, został on podzielony na dwie części: polichromia ścienna oraz polichromia sklepień i kopuły. Analiza poszczególnych kompozycji ściennych wymagała również wyodrębnienia kolejnych przestrzeni, które zostały oznaczone zgodnie z poniższym schematem.

¹ Nie zachowały się.

² Kiot to „ozdobna drewniana rama, skrzynka z przeszkloną przednią częścią lub rozbudowana szafka, ścienna lub stojąca, w której umieszczana i przechowywana jest ikona” (Przyczyna, Czarnecka, Ławreszuk, 2022).

Rysunek 1. Schemat cerkwi św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku (opr. własne)³.

W związku z bogatą ornamentyką w układzie ikonograficznym, wykonano także zestawienie i opis ornamentów występujących w świątyni (tabela 1).

Tabela 1. Spis ornamentów polichromii cerkwi św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku⁴

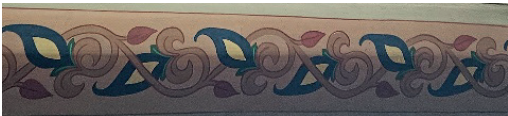
Nazwa	Skrót	Opis	Zdjęcie
Ornament 1	O1	Zataczające się okręgi na wzór wolut, lustrzanie odbite i przecinające się – stanowią jeden segment. Wstęgi zakończone są kwiatem lili, trzema połączonymi okręgami lub dwoma okręgami z wzorem przypominającym język ognia. Pomiedzy segmentami znajduje się srebrny krzyż. Niebieskie tło, złote ornamenty.	

³ Niniejszy szkic ma charakter wyłącznie poglądowy, nie należy się nim sugerować w kontekście wymiarów oraz odległości poszczególnych elementów budowli.

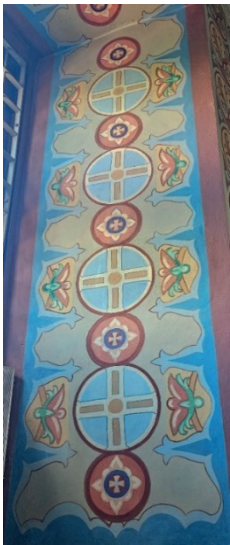
⁴ Ornamenty 1, 3, 6, 11, 19 pochodzą z: Sawicki, b.d., s. 93, 95, 103, ornamenty 2, 4-5, 7-10, 12-15, 17, 20-24 są zdjęciami autora.

Nazwa	Skrót	Opis	Zdjęcie
Ornament 2	O2	Motywy kolorowych pąków kwiatów, otoczonych eliptycznym ornamentem, każdy segment (kwiat w elipsie) połączony jest bezpośrednio z kolejnym, a na boki z połączeń rozchodzą się okręgi na wzór wolut, zakończone trzema okręgami lub innymi pąkami kwiatów. Segmenty łączą się w większy ciąg, ułożony z trzech stopniowo zmniejszających się pąków kwiatów. Ciąg dzieli brązowy krzyż na niebieskim tle w okręgu, ze złotymi ozdobnikami tworzącymi mniejszy krzyż w centrum oraz mniejszy okrąg w połowie promienia większego. Ornament posiada ciepłe kolory zieleni, czerwieni i niebieskiego; całość jest na żółto-beżowym tle.	
Ornament 3	O3	Srebrny, ośmioramienny krzyż oflankowany złotym ornamentem roślinnym. W tle przyciemniony większy ornament roślinny. Tło całości niebieskie.	
Ornament 4	O4	Sinusoidalna, beżowo-brązowa wić roślinna, rozchodząca się w woluty zakończone różnymi motywami kwiatów, również odchodzącymi od głównej linii. Tło beżowe.	
Ornament 5	O5	Brązowe ornamenty podobne do lilii francuskich, w centrum błękitny okrąg z rozchodzącymi się wolutami u dołu, które połączone są ze sobą ciemnozielonym rombem.	
Ornament 6	O6	Środkowy pas z wydłużonymi wertykalnie błękitnymi krzyżami greckimi, z okręgiem na przecięciu ramion, od okręgu odchodzą brązowe kolumnienki. Z każdego kąta krzyża wychodzi żółty motyw roślinny zakończony czerwonym liściem. Krzyże połączone są dużym, żółtym okręgiem z mniejszym w swoim środku. Wypełnione są błękitnymi motywami pąku kwiatu. Środkowy pas otoczony jest niebieskim ornamentem z powtarzającym się motywem: spłaszczona woluta, trzy odchodzące prosto linie, żółty kwiat z czerwonym środkiem. Tło całości błękitne.	

Nazwa	Skrót	Opis	Zdjęcie
Ornament 7	O7	Bardzo rozbudowany ornament. W centrum krzyż łaciński, błękitny z żółtą obwódką, w centrum mniejszy krzyż bordowy, odchodzą od niego do końca ramion białe kropki. Z dołu krzyża „wyrastają” na boki ornamenty przypominające bordowe tulipany. Całość wpisana jest w elipsę z niebieskim tłem. Elipsa otoczona jest wicią roślinną, która ciągnie się od dołu. Pod elipsą wic roślinna przecina się i tworzy konstrukcję podobną do amfory. U dołu znajduje się motyw wydłużonego, kwiatu otoczonego obłymi kształtami. Z wnętrza „imadeł” odchodzą motywy niebieskich liści. Nad krzyżem znajduje się kolejna wic roślinna, również przypominająca amforę. Wic zatacza woluty do środka, między nimi pojawia się motyw kwiatu lilii, otoczony niebieskim tłem. Z „wylewu” wyrastają łodygi z niebieskimi liśćmi i bordowymi kwiatami. Ornament wieńczy niebieski okrąg z żółtym krzyżem na czerwonym tle, który z czterech stron sąsiaduje z innymi krzyżami, bordowymi na błękitnym tle. Z rogów krzyża, utworzonego z pięciu okręgów, wychodzą błękitne elipsy z niebieskim środkiem. Cały ornament jest na żółto-beżowym tle.	
Ornament 8	O8	Powtarzające się wertykalnie brązowe woluty z odchodzącymi motywami listków, zakończone niebieskim kwiatem. Tło szare.	
Ornament 9	O9	Powtarzające się okręgi z krzyżem maltańskim w środku. W centrum oraz na środku każdego ramienia posiada srebrną kropkę, gdzie od środkowej rozchodzą się w każdą stronę małe krzyżyki. Z rogu ramion wychodzą czerwone kwiaty. Tło okręgu jest żółte, a jego obwódka koloru brązowego. Okręgi połączone są małym brązowym kołem z pomarańczowym wypełnieniem. Od niego wertykalnie odchodzą bliźniacze motywy czerwono-zielono-pomarańczowego kwiatu. Całość jest na szarym tle.	

Nazwa	Skrót	Opis	Zdjęcie
Ornament 10	O10	Sinusoidalna jasnobrązowa wic z odchodzącymi czerwonymi listkami i podłużnymi, granatowymi pąkami kwiatów z żółtym centrum. Tło beżowe.	
Ornament 11	O11	W centrum w bordowym okręgu bordowy krzyż grecki na niebieskim tle. Od okręgu u dołu kręgu wychodzi wic roślinna układająca się w klepsydrę. W jej górnej części występują układające się w dół motywy pomarańczowego kwiatu z zielonymi listkami. Kwiat jest otoczony przez wic zakończoną niebiesko-błękitnym pąkiem. U dołu „klepsydry” widzimy niebiesko błękitny ornament w stożkowej formie, zakończony bordowym motywem listków. Nad krzyżem widzimy bliźniaczą klepsydrę. W jej górnej części powtarza się motywy stożkowego ornamentu w kolorystyce czterech warstw: bordowej, niebieskiej, pomarańczowej i błękitnej. U dołu „klepsydry” widzimy wyrastający z niebiesko-błękitnego okręgu ornament pomarańczowego kwiatu z zielonymi listkami. Na przecięciu wici motywy błękitnych listków.	
Ornament 12	O12	Ornament bliźniaczy z O7, ale z inną kolorystyką. W dolnej części ornamentu wyrastające liście są bordowe. W centrum krzyż łaciński, błękitny z żółtą obwódką, w centrum mniejszy krzyż żółty, odchodzą od niego do końca ramion żółte kropki. Z dołu krzyża „wyrastają” na boki ornamenty przypominające niebieskie tulipany. Całość jest wpisana w elipsę z brązowym tłem. W górnej części ornamentu wyrastające łodygi mają zielone liście. Okrąg z krzyżami różni się żółtym tłem w elipsach między nimi oraz okręgami. Całość jest na zielono-odmętym tle.	

Nazwa	Skrót	Opis	Zdjęcie
Ornament 13	O13	Wzór przypomina falę morską, niebieską na żółto-beżowym tle.	
Ornament 14	O14	Układ identyczny z O8. Inna kolorystyka. Kwiaty są błękitne, a wić czerwona. Tło szarobłękitne.	
Ornament 15	O15	Układ identyczny z O10. Inna kolorystyka, granatowe pąki są tu czerwone z żółtym środkiem, listki są niebieskie. Tło żółte.	
Ornament 16	O16	Bliźniaczy z O18. Z inną kolorystyką. Linie są jasnoczerwone, pomarańczowe tło, kulki są jasnoniebieskie. Reszta jest niezmienna.	
Ornament 17	O17	Wpisany w brązowy okrąg żółty krzyż z pomarańczową obwódką na niebieskim tle. Wokół okręgu trzy ornamenty takie same jak motywy kwiatów w O14.	
Ornament 18	O18	Brązowy okrąg z żółto-beżowym tłem. Od dołu wychodzi ku górze bordowy ornament rozczłonkowujący się na dwie boczne linie, lekko zawinięte na końcu, z białą kropką. Z miejsca rozczłonkowania wychodzi zielona linia z białą kropką na końcu. Z rozejścia od dołu odchodzą dwie woluty zakończone niebieskim motywem kwiatu. Tło szare, między okręgami, po bokach brązowe trójkąty z szarym motywem kwiatu lilii w centrum.	

Nazwa	Skrót	Opis	Zdjęcie
Ornament 19	O19	Bardzo podobny do O18. Inna kolorystyka, tło koła jest szaro-niebieskie, żółty ornament z brązowymi wolutami zwieńczonymi bordowymi kwiatami. Widzimy dalej brązowe koło. Od dołu zaczyna się ornament, który łączy się, tworząc kształt serca. Linie do środka zataczają pętle zakończone czerwonymi kwiatami. Od miejsca rozejścia się linii na kształt serca odchodzą brązowe linie zataczające okrąg, zakończone błękitnymi listkami. Oba okręgi układają się naprzemiennie. Tło całości jest szare, między okręgami brązowe trójkąty z czerwonym motywem kwiatu lilii w centrum.	
Ornament 20	O20	Wić roślinna zataczająca pętle, na łączeniach motyw bordowego kwiatu, z małymi białymi wolutami posiadającymi zielone listki. Tło jest żółte.	
Ornament 21	O21	Stanowi centralny motyw ornamentu O6.	
Ornament 22	O22	Jeden segment stanowi jasnobrązowy krzyż z żółtymi krawędziami wpisany w brązowy okrąg z niebieskim tłem. Koło oflan-kowane jest czerwonym ornamentem kwiatowym. Krzyże łączy mniejszy okrąg z małym krzyżykiem w centrum w kolorze żółtym, na granatowym tle. Jest on wpisany w ornament przypominający gwiazdę, również w kolorze żółtym. Tło okręgu jest pomarańczowe. Wypełnienie ornamentu jest błękitne, z niebieskim motywem na krawędziach przypominających kolce. Segment powtarza się, wypełniając całą przestrzeń. W centrum znajduje się duży krzyż w okręgu o tej samej kolorystyce, różni się jedynie mniejszym okręgiem wpisanym w połowie promienia.	

Nazwa	Skrót	Opis	Zdjęcie
Ornament palma	OP	Wzór przedstawia palmę wyrastającą z ornamentu, która przypomina rozbudowany kwiat z żółto-pomarańczowym wnętrzem i odchodzącymi promieniami do granatowej obwódki. Palmę flankują dwa okręgi pomarańczowe z żółtymi promieniami wewnątrz, nad nimi trzy niebieskie łuki przypominające tryskającą wodę. Tło beżowo-żółte.	
Ornament chi-ro	OMP	W centrum okrąg z wpisanym w środku złotym chi-ro oraz alfą i omegą. Tło koła czerwone. Od okręgu rozchodzą się bliźniacze wici roślinne z licznymi wolutami, zwieńczone pękiem czerwonego kwiatu.	

Źródło: opracowanie własne.

Przedsionek

Przez trzymetrowe, zewnętrzne, drewniane drzwi wchodzimy do przedsionka świątyni (obszar A na rysunku 1.). Na ścianach znajduje się ikonografia przedstawiająca sceny z życia św. Mikołaja⁵, patrona cerkwi. Wszystkie ściany narteksu mają kształt prostokąta. Wnętrze ściany wschodniej jest wycofane do środka, z prostym łukiem u góry, co tworzy arkady na filarach. Wszystkie filary pokryte są jednokowym ornamentem (O15). Pustka między sufitem a łukiem wypełniona jest ornamentem o motywie niebieskiej wici latorośli, schemat ten powtórzony jest na pozostałych ścianach. Na wysokości oczu ornament O15 od boazerii oddziela ornament O13. Pod łukiem znajduje się postać św. Mikołaja na tle różnokolorowych kropek. Pod wizerunkiem świętego przedstawiony jest pasek ornamentu O14, okalający drzwi wycofane na skraj ściany. Odcinki te wypełnione są krzyżami greckimi w okręgu. Ornament O14 również oddzielony jest od boazerii ornamentem O13.

Ściana południowa narteksu – w przeciwieństwie do wschodniej – posiada w swojej płaszczyźnie drzwi, nad którymi znajduje się krzyż w okręgu z latoroślami wychodzącymi z jego podstawy na boki, po obu stronach drzwi znajdują się ornamenty (O16), pod nimi boazeria oddzielona ornamentem O13. Pod łukiem arkady znajduje się scena przedstawiająca św. Mikołaja ratującego niewinnie skazanych przed egzekucją.

Ściana północna stanowi lustrzane odbicie ściany południowej, z tą różnicą, że polichromia przedstawia św. Mikołaja rozdającego biednym pieniądze.

⁵ Wspomnienie: 6/19.12 (daty według kalendarza juliańskiego/gregoriańskiego).

Ściana zachodnia zastawiona jest przez drewniany wiatrołap i niemal w całości wycofana do płaszczyzny ściany zewnętrznej pod łukiem arkady. Wokół drzwi widzimy ornament (O17), a nad nim sześcioramienny krzyż. Ornament O17 od boazerii oddziela ornament O13.

Nawa główna

Z narteksu wchodzimy do nawy głównej świątyni (część B na rysunku 1.) i ukazuje się otwarta przestrzeń na planie krzyża greckiego. Na końcu nawy widać klasycystyczny ikonostas postawiony na podniesieniu solei. Po stronie południowej, patrząc od lewej do prawej, umieszczono najpierw cztery pasy ornamentów (O1–O2–O1–O3), gdzie pierwszy pas w połowie swojej długości przedzielony jest okręgiem z wpisanym w nim popiersiem św. Serafima z Sarowa⁶. W trzecim pasie zachodzi identyczna zależność, ale z przedstawieniem świętego Sergiusza z Radoneża⁷. W czwartym pasie ornament zajmuje tylko ćwiartkę, reszta to prostokąt zwieńczony półokręgiem, a na nim widnieje podobizna św. Hioba z Poczajowa⁸.

Dalej znajduje się okno otoczone trzema pasami ornamentów, idąc od lewej do prawej, widzimy ornament O4, a na łuku u góry ornament O5. Okno jest cofnięte, a pas między licem ściany wewnętrznej a oknem udekorowany jest ornamentem O6. Obok przeszklenia znajduje się ornament O7, a nad nim ikonograficzne przedstawienie trzech świętych męczenników wileńskich: Antoniego, Jana i Eustachego⁹. Ikona jest oddzielona od ornamentu O7 czerwonym paskiem z żółtym krzyżem w kole. Cała ściana, do wysokości ok. 2 metrów, jest przykryta boazerią, a nad nią widzimy ornament O13¹⁰.

Po drugiej stronie nawy zachowano kopię powyższego schematu. Patrząc od prawej do lewej, widzimy cztery pasy ornamentów (O1–O2–O1–O3). W pierwszym pasie w okręgu wpisane jest przedstawienie św. Marii Magdaleny¹¹ z czerwonym jajkiem, w trzecim pasie widzimy św. Annę¹², matkę Bogarodzicy. W czwartym pasie jest ikona św. Onufrego Wielkiego¹³. Ornamentyka wokół okna jest identyczna z tą po południowej stronie. Nad oknem widzimy wizerunki świętych męczennic: Wiery, Nadziei i Lubowii (Miłości) oraz ich matki Zofii (Mądrości)¹⁴.

Zwracając się w kierunku zachodnim, patrzymy na ścianę rozdzielającą narteks od nawy głównej. Jest ona przecięta płytą antresoli z napisem „Światłość Chrystusa oświeca wszystkich” (cs. **СВѢТЪ ХРІТОВЪ ПРОСВѢЩАЕТЪ ВСѢХЪ**)¹⁵. Nad płytą znajduje się ornament O9, a nad nim scena Sądu

⁶ Wspomnienie: 2/15.01.

⁷ Wspomnienie: 25.09/8.10.

⁸ Wspomnienie: 28.10/10.11.

⁹ Wspomnienie: 14/27.04.

¹⁰ Cała świątynia u dołu jest wykończona w taki sposób.

¹¹ Wspomnienie: 22.07/4.08.

¹² Wspomnienie: 9/22.09.

¹³ Wspomnienie: 12/25.06.

¹⁴ Wspomnienie: 17/30.09.

¹⁵ Polski przekład za: *Liturgie Kościoła Prawosławnego*, 2003, s. 245.

Ostatecznego. Strop antresoli ma niebieskie tło, a w centrum znajduje się krzyż wychodzący z okręgu. Po jego obu bokach (płn. i płd.) są krzyże wpisane w okrąg. Centralnie pod antresolą znajduje się ornament O8, a pod nim wbudowane są główne drzwi świątyni. Po bokach drzwi znajdują się prostokątne nisze, a w nich przedstawienia Nauczycieli Słowian – po południowej stronie widzimy św. Cyryla, a po północnej św. Metodego¹⁶. Wizerunki świętych są otoczone ornamentem O8. Dół ściany zakończony jest boazerią, a nad nią znajduje się pas ornamentu O13.

Przechodząc dalej w głąb świątyni, wchodzimy do jej centralnej części – przecięcia każdego z końców krzyża greckiego, na którego planie zaprojektowano świątynię (część C na rysunku 1.). Centralnie góruje kopuła z bębniem opartym na pendentywach. Na żaglach, zgodnie z tradycją, widnieją wizerunki czterech ewangelistów wraz z przypisanymi im symbolicznymi postaciami (ap. Jan – orzeł, ap. Łukasz – byk, ap. Mateusz – anioł, ap. Marek – lew). Pod nimi, na filarach, ukazane są postacie świętych, prawowiernych władców. Warto zaznaczyć, że ich twarze zwrócone są w stronę prezbiterium: zaczynając od północno-wschodniego żagielka, widzimy św. Jana Ewangelistę¹⁷ i św. cesarzową Helenę¹⁸; następnie św. ewangelistę Mateusza¹⁹ i św. cesarza Konstantyna Wielkiego; dalej św. ewangelistę Marka²⁰ i św. wielkiego księcia Włodzimierza Wielkiego²¹; na północno-zachodnim – św. ewangelistę Łukasza²² i św. wielką księżną Olgę²³.

U podstawy bębna kopuły widnieje pas z napisem i ornamentami: **ВО ВСЮ ЗЕМЛЮ НЗЫДЕ** – ornament chi-ro – **ВЪЦІАНІЕ НХЛ**, – ornament chi-ro – **Н ВЪ КОНЦЫ** – ornament chi-ro – **ВСЕДЕННЫА ГЛАГОЛЫ НХЛ** – ornament chi-ro²⁴. Nad napisem znajduje się gzyms, a wyżej pas z przedstawieniami proroków. Między każdym z nich znajduje się ornament z palmą (OP). Patrząc od wschodu i obracając się w stronę północy (czyli przeciwnie do ruchu wskazówek zegara) widzimy: proroka Eliasza²⁵, króla Dawida²⁶, króla Salomona, proroków: Jeremiasza²⁷, Gedeona²⁸, Nauma²⁹, Ezekiela³⁰, Habakuka³¹, Izajasza³², Jakuba³³, Daniela³⁴, Mojżesza³⁵.

¹⁶ Wspomnienie: 11/24.05 (obu świętych).

¹⁷ Wspomnienie: 8/21.05.

¹⁸ Wspomnienie: 21.05/3.06 (razem z św. Konstantynem).

¹⁹ Wspomnienie: 16/29.11.

²⁰ Wspomnienie: 25.04/8.05.

²¹ Wspomnienie: 15.07/28.07.

²² Wspomnienie: 18/31.10.

²³ Wspomnienie: 11/24.07.

²⁴ Tłumaczenie napisu: „Na całą ziemię rozeszło się wieszczanie ich i aż po krańce świata ich słowa” (Apostoł, 2023, s. 361).

²⁵ Wspomnienie: 20.07/2.08.

²⁶ Wspomnienie: Niedziela Ojców.

²⁷ Wspomnienie: 1/14.05.

²⁸ Wspomnienie: Niedziela Praojców.

²⁹ Wspomnienie: 1/14.12.

³⁰ Wspomnienie: 21.07/3.08.

³¹ Wspomnienie: 2/15.12.

³² Wspomnienie: 9/22.03.

³³ Wspomnienie: Niedziela Praojców/Ojców.

³⁴ Wspomnienie: 17/30.12.

³⁵ Wspomnienie: 4/17.09.

Nad pasem proroków znajdują się wizerunki apostołów, a między każdym z nich – okno. Uczniowie Chrystusa są przesunięci w bok względem proroków, bo stoją nad ornamentem palmy, a okna są bezpośrednio nad prorokami. Patrząc od wschodu i obracając się w stronę północy, widzimy apostołów: Andrzeja³⁶, Piotra³⁷, Filipa³⁸, Bartłomieja³⁹, Tomasza⁴⁰, Mateusza, Pawła, Jakuba syna Zebedeusza⁴¹, Judę⁴², Szymona⁴³, Jakuba syna Alfeusza⁴⁴, Jana Teologa. Nad każdym z nich jest umieszczony cherub. Po stronie wschodniej kopuły, u jej zwieńczenia, widzimy przedstawienie deesis⁴⁵ z Chrystusem Pantokratozem, a naprzeciwko – serafiny.

Od centrum rozchodzą się nawy – północna i południowa. Wchodząc do południowej (część D na rysunku 1.) i patrząc na zachód, zobaczymy układ niemal identyczny z układem w nawie zachodniej: od północy ku południu rozciągają się cztery pasy ornamentów (O1–O2–O1–O3). W pierwszym, w środku, umieszczono popiersie św. Piotra⁴⁶, metropolity moskiewskiego; w trzecim pasie – św. Aleksego⁴⁷, również metropolity moskiewskiego; w czwartym – św. Atanazego Brzeskiego⁴⁸. Za nimi znajduje się okno ze schematem ornamentyki identycznym z ornamentyką w nawie zachodniej, różniącym się jedynie przedstawieniami świętych nad oknem – są to św. św. męczennicy Guriusz, Samon i Awiw⁴⁹. Całość u dołu zwieńczona jest boazerią i oddzielona od polichromii ornamentem O13.

Po drugiej stronie nawy południowej widzimy lustrzane odbicie, z tą różnicą, że na pasach ornamentów nie ma przedstawień świętych. Ściana jest w większości zasłonięta klasycystycznym kiotem z ikoną św. Mikołaja Cudotwórcy. Nad oknem widzimy scenę Narodzenia Pańskiego⁵⁰. Warto też dodać, że pod tym wizerunkiem znajdują się relikwie św. męczennika Gabriela⁵¹.

Ściana południowa otoczona jest ornamentem O10. Zwieńczona jest sceną kuszenia Jezusa Chrystusa przez diabła⁵². Pod sceną znajduje się ornament O9, a pod nim, w centrum, drzwi otoczone ornamentem O18. Po bokach znajdują się prostokątne nisze, ujęte ornamentem O8. W niszy wschodniej umieszczono wizerunek św. wielkiego męczennika Pantelejmona⁵³, a w niszy zachodniej – św. wielkiego męczennika Jerzego Zwycięzcy⁵⁴. Przestrzeń między licem ściany wewnętrznej, a cofniętymi drzwiami wypełnia ornament O11.

³⁶ Wspomnienie: 30.11/13.12.

³⁷ Wspomnienie: 29.06/12.07 (razem z ap. Pawłem).

³⁸ Wspomnienie: 14/27.11.

³⁹ Wspomnienie: 11/24.06.

⁴⁰ Wspomnienie: 6/19.10.

⁴¹ Wspomnienie: 30.04/13.05.

⁴² Wspomnienie: 19.06/2.07.

⁴³ Wspomnienie: 10/23.05.

⁴⁴ Wspomnienie: 9/22.10.

⁴⁵ Zob. SPTP, 2022.

⁴⁶ Wspomnienie: 21.12/3.01.

⁴⁷ Wspomnienie: 12//25.02.

⁴⁸ Wspomnienie: 5/18.09.

⁴⁹ Wspomnienie: 28.11/11.12.

⁵⁰ Wspomnienie: 25.12/07.01.

⁵¹ Wspomnienie: 20.04/03.05.

⁵² Por. Mt 4,1–11.

⁵³ Wspomnienie: 27.07/9.08.

⁵⁴ Wspomnienie: 23.04/6.05.

Po przeciwnej stronie, w nawie północnej (część E na rysunku 1.), tak jak w całej świątyni, mamy powtórzony schemat ornamentyki i układu ikon z innymi świętymi. Na ścianie wschodniej, patrząc od prawej do lewej, widzimy pasy ornamentów O1–O2–O1–O3. Większość z nich zasłania wysoki kiot (tak jak w nawie południowej) z ikoną Matki Bożej Orantki. Dalej znajduje się okno otoczone ornamentem O4 oraz ornamentem O5 u góry łuku. Okno i ściana nad nim są wycofane względem lica ściany wewnętrznej, a pas między nimi udekorowano ornamentem O6. Okno jest otoczone z obu stron ornamentem O7, zwieńczonym żółtym pasem z czerwonym krzyżem w okręgu; nad nimi i nad oknem widzimy ukrzyżowanego Chrystusa otoczonego aniołami.

Naprzeciwko, na ścianie zachodniej nawy północnej, widzimy powtórzony schemat ornamentyki, tym razem z wizerunkami świętych w okręgach. Idąc od lewej do prawej, w pierwszym pasie ornamentów (O1) widzimy św. Jonasza⁵⁵, metropolitę moskiewskiego; następnie pas ornamentu O2; później ponownie ornament O1 z popiersiem św. Filipa⁵⁶, metropolity moskiewskiego; pas ornamentu O3, w trzech czwartych zajęty wizerunkiem św. Ludmiły Czeskiej⁵⁷. Dalej znajduje się okno otoczone ornamentem O4 i ornamentem O5 u góry; otwór jest cofnięty, a pas między nim a licem ściany wewnętrznej wypełnia ornament O6. Okno z obu stron dekorują ornamenty O7, nad nimi biegnie żółty pas z czerwonym krzyżem wpisanym w okrąg. Nad oknem i ornamentami widzimy wyjątkową scenę ikonograficzną: na polanie stoi św. męcz. Gabriel Zabłudowski w białych szatach, trzyma gałązkę palmową; w tle widoczny jest sobór św. Mikołaja w Białymstoku, a ponad nim – obłoki, z których wyłania się Jezus Chrystus z krzyżem, który przekazuje św. Gabrielowi.

Ściana północna otoczona jest ornamentem O10; u góry, w półkolu, widzimy przedstawienie modlącego się Chrystusa, najprawdopodobniej w ogrodzie Getsemani⁵⁸. Poniżej biegnie pas ornamentu O9, następnie – w środku – drzwi otoczone ornamentem O18 oraz po bokach dwie nisze, ujęte ornamentem O8. W niszy wschodniej widzimy św. wielką męczennicę Barbarę⁵⁹, a w niszy zachodniej – św. wielką męczennicę Katarzynę⁶⁰. Przestrzeń między licem ściany wewnętrznej, a cofniętymi drzwiami wypełnia ornament O22.

Cała nawa u dołu wykończona jest boazerią, a od polichromii oddziela ją ornament O13.

Prezbiterium

Z nawy, po kamiennych schodach, wchodzimy na sołęk z klirosami po bokach. Dalej znajduje się prezbiterium (część F, na rysunku 1.), odgrodzone od nawy ikonostasem. Ściana wschodnia prezbiterium jest niezwykle wyjątkowa. Otoczona jest ornamentem O10, w półkolu na górze widzimy przedstawienie Eucharystii Apostołów (o czym świadczy obecność ap. Pawła), pod którą nie ma ornamentu, jak

⁵⁵ Wspomnienie: 31.03/13.04.

⁵⁶ Wspomnienie 9/22.01.

⁵⁷ Wspomnienie 16/29.09.

⁵⁸ Por. Łk 22,39–46.

⁵⁹ Wspomnienie: 4/17.12.

⁶⁰ Wspomnienie: 24.11/7.12.

w innych częściach świątyni. Ściana posiada trzy nisze, dwie boczne otoczone od strony zewnętrznej ornamentem O8 i jedną centralną. W niszy północnej znajduje się postać św. Bazylego Wielkiego⁶¹, w południowej – św. Jana Złotoustego⁶². W środkowym wgłębieniu, otoczonym ornamentem O19, znajduje się wizerunek zmartwychwstałego Chrystusa – jedyny pozostały fresk pędzla Michała Awiłowa.

Północna ściana prezbiterium układem ornamentów przypomina swoje bliźniacze przykłady w świątyni. Okno otoczone jest opaską ornamentu O4 oraz, u góry, ornamentu O5. Wewnętrzna ściana, wynikająca z otworu, udekorowana jest ornamentem O6, ale z brązowym tłem (zamiast granatowego, patrz: tabela 1). Pośrodku znajduje się przejście do panamarki. Nad otworem znajduje się okno otoczone ornamentem O12 po bokach. Nad ornamentem – brązowy pas z czerwonym krzyżem na środku i dwoma okręgami po bokach, a nad nimi oraz oknem – przedstawienie trzech hierarchów: św. Mikołaja Cudotwórcy, św. Grzegorza Dialoga⁶³ i św. Cyryla Jerozolimskiego⁶⁴. Patrząc od lewej do prawej, ścianę dzieli ikonostas, w obrębie solei i klirosu widzimy cztery pasy ornamentów: O3–O1–O2–O1; są one zasłonięte kiotem z ikoną św. Mikołaja Cudotwórcy. Po przeciwnej stronie widzimy prawie identyczny układ – brak przejścia, które zastępuje pełne okno, a nad nim: św. Klemens Papież⁶⁵, Atanazy Wielki⁶⁶ i Grzegorz z Nazjanzu⁶⁷. Ornamenty na klirosie również są częściowo zakryte kiotem z ikoną Przemienienia Pańskiego.

Sufit świątyni również pokrywa polichromia. Sklepienie kolebkowe, którym przykryta jest cała świątynia, ma kolor niebieski z nieco ciemniejszymi kropkami. Nad każdym otworem okiennym widzimy lunety, na których znajdują się serafiny na ciemnoniebieskim tle. W centrum prezbiterium znajduje się gołębica z aureolą – symbol Świętego Ducha. Na środku każdej nawy jest umieszczony czteroramienny krzyż, wychodzący z okręgu, z żółtymi, brązowymi i niebieskimi kolorami. Pasy ornamentów mają swoją kontynuację w sklepieniu: nad ornamentem O1 znajduje się ornament O20, ornament O2 ma swoją kontynuację, a nad ornamentem O3 znajduje się znów ornament O21. W narteksie, na suficie, znajduje się pomarańczowy chrystogram⁶⁸ z Alfą i Omegą na niebieskim tle.

Wnioski i nawiązania

Nie posiadając dokumentów (o ile istnieją), które potwierdziłyby inspirację twórców polichromii lub osób, które podjęły decyzję o takim, a nie innym doborze wizerunków, możemy skupić się jedynie na własnej interpretacji wypływającej z obserwacji. Analizując układ ikonograficzny cerkwi, można zauważyć pewne zależności w układzie scen oraz wyborze przedstawionych świętych.

⁶¹ Wspomnienie: 1/14.01.

⁶² Wspomnienie: 13/26.11.

⁶³ Wspomnienie: 12/25.03.

⁶⁴ Wspomnienie: 9/22.06.

⁶⁵ Wspomnienie: 25.11/8.12.

⁶⁶ Wspomnienie: 2/15.05.

⁶⁷ Wspomnienie: 25.01/07.02.

⁶⁸ Chrystogram – „monogram symbolizujący Jezusa Chrystusa najczęściej złożony z dwóch greckich liter: I (iota) i X (chi) lub X (chi) i P (rho)” (SPTP, s. 134).

Kopuła wraz z filarami, na których się opiera, tworzy pewną całość. Idąc od dołu do sklepienia, możemy dostrzec pewien proces dochodzenia do wiary w Jezusa Chrystusa. U jej podstawy znajdują się święci, którzy rozpowszechnili chrześcijaństwo na ziemiach Imperium Rzymskiego (święci Konstantyn i Helena) oraz Rusi Kijowskiej (święci Włodzimierz i Olga). Przyjęcie chrześcijaństwa to pozytywna odpowiedź na Dobrą Nowinę, spisana przez czterech ewangelistów przedstawionych na pendentywach. Przyjście Jezusa Chrystusa opisane w *Ewangeli* było wypełnieniem proroctw, dlatego poziom wyżej znajdują się przedstawienia starotestamentowych proroków. Pierwszymi, którzy głosili naukę i prawo Boże byli apostołowie, najbliżsi uczniowie Jezusa. Są więc umieszczeni najbliżej wizerunku Chrystusa Pantokratora – Władcy Wszechświata, który symbolizuje sklepienie kopuły.

Przedstawienia znajdujące się w prezbiterium nawiązują do najważniejszego nabożeństwa – Boskiej Liturgii. Scena komunii apostołów jest odzwierciedleniem Mistycznej Wieczerzy, czyli momentu ustanowienia Eucharystii przez Jezusa Chrystusa. W Eucharystii spotykamy Zmartwychwstałego, co tłumaczy wybór centralnego wizerunku. Obok Zmartwychwstania widzimy św. św. Jana Złotoustego i Bazylego Wielkiego – autorów dwóch najpopularniejszych liturgii (*Liturgie Kościoła Prawosławnego*, 2003, s. 7). Inni święci biskupi: Mikołaj Cudotwórca, Cyryl Aleksandryjski, Grzegorz Dialog, Klemens Rzymski, Atanazy Wielki i Grzegorz z Nazjansu są tradycyjnie uważani za autorów niektórych modlitw Boskiej Liturgii, a przede wszystkim dołożyli wielkich starań w kształtowaniu doktryny Cerkwi, zwalczaniu herezji, rozwoju nabożeństw i świąt cyklu roku liturgicznego.

W nawie zachodniej widzimy scenę Sądu Ostatecznego, motyw często umieszczany w tej części świątyni. Ma to przypominać wiernym, opuszczającą świątynię – bezpieczną przystań, w jaki sposób będą oceniane ich działania w świecie. Wizerunki świętych Cyryla i Metodego, apostołów Słowian, którzy pierwsi nauczali na współczesnych terenach polskiej Cerkwi, mają charakter symboliczny. Można je interpretować jako bramę, przez którą musi przejść każdy wierny, żeby dojść do Chrystusa, tak, jak pierwsi słowiańscy chrześcijanie musieli przejść przez ich nauki.

Wizerunki przedstawione w nawach bocznych pod sklepieniami tworzą pewne cykle. W nawie południowej znajdują się przedstawienia świętych Guriasza, Samona i Awiwa, następnie scena kuszenia Jezusa podczas czterdziestodniowego postu i Jego narodzenie w betlejemskiej grocie. Wspomnienie powyższych świętych wypada pierwszego dnia postu Filipowego (SPTP, s. 362) – czterdziestodniowego ascetycznego okresu przed świętem Narodzenia Chrystusa. Tworzy więc to cykl przygotowawczy do przyjęcia dogmatu o Wcieleniu. W nawie północnej można zaobserwować pewną analogię związaną w Wielkim Postem. Modlitwa w Ogrodzie Getsemani poprzedza ukrzyżowanie Jezusa, a śmierć św. Gabriela znajduje liturgiczne uzasadnienie w śmierci krzyżowej Zbawiciela⁶⁹. W tym przypadku możliwa jest także odwrotna interpretacja – śmierć Jezusa na krzyżu jest wskazaniem dla wierzących, by nie bali się walki duchowej (modlitwa w Ogrodzie) i oddania swego życia za wiarę w Bogoczłowieka. Oba cykle połączone z centralnym przedstawieniem sceny Zmartwychwstania w prezbiterium tworzą harmonię w ukazaniu życia i śmierci oraz życia wiecznego. Umieszczenie scen kuszenia i modlitwy nad bocznymi drzwiami świątyni powinno przypominać wychodzącym wiernym o zwycięskiej walce z pokusami i wytrwałości w codziennej modlitwie, których przykładem był nasz Zbawiciel.

⁶⁹ „Witaj, gdyż przez cierpienia ciała z Ukrzyżowanym za nas się współukrzyżowałeś.” (Charkiewicz, 2012, s.33).

Analizując przedstawienia świętych, nie sposób nie dostrzec, że w południowej części cerkwi przeważają postacie męskie (m.in.: święci Jerzy Zwycięzca, Pantelejmon, władcy: Włodzimierz i Konstantyn), a w północnej żeńskie (m.in.: święte męczennice Barbara i Katarzyna, władczynie: Olga i Helena). Ma to niewątpliwie związek z dawną tradycją, w której mężczyźni stali po stronie południowej (po prawej od wejścia do świątyni), a kobiety – po stronie północnej.

Ostatnia analiza dotyczy wizerunków świętych, wśród których można wyróżnić trzy grupy:

1. święci powszechni (np. apostołowie, prorocy, wielcy męczennicy);
2. święci pochodzący z historycznych terenów Rzeczypospolitej Polskiej (np. św. Gabriel, święci męczennicy wileńscy, św. Atanazy Brzeski, św. Hiob z Poczajowa, św. Ludmiła Czeska);
3. święci nie pochodzący z terenów Polski, ale związani z Cerkwią prawosławną w Rzeczypospolitej Polskiej lub czczeni lokalnie (np. św. Onufry Wielki, św. Maria Magdalena).

Przedstawienia z grupy 1. są popularne także w innych świątyniach. Apostołowie, prorocy, święci hierarchowie – takie zbiory mogą znajdować się także jako oddzielne jarusy⁷⁰ w ikonostasie.

Interesującym wydaje się fakt doboru świętych z grupy 2. Przyjmując, że oryginalne polichromie powstały na początku XX w., po ponad stu latach od rozbiorów Rzeczypospolitej, dość zaskakujące jest liczne przedstawienie świętych lokalnych. Nie dziwią, oczywiście, sceny i wizerunki św. męcz. Gabriela, którego relikwie przez krótki okres znajdowały się w białostockiej cerkwi (Charkiewicz, 2012, s. 60–61). Jednak wizerunki świętych męczenników wileńskich, męcz. Atanazego z Brześcia czy św. Hioba z Poczajowa świadczą o żywej pamięci hagiograficznej i jedności kanonicznej terenów przedrozbiorowych. W tej grupie zabrakło jedynie świętych związanych z Kijowem, np. św. św. Antoniego i Teodozjusza, czy pierwszego metropolity kijowskiego Michała.

Związek św. Onufrego Wielkiego z Polską jest widoczny w monasterze w Jabłecznej nad Bugiem, którego jest patronem. Jest to jedyny polski prawosławny monaster, który nie przerwał funkcjonowania od swojego powstania w XV w. Święta równa apostołom Maria Magdalena to patronka jednego z najstarszych obiektów sakralnych Białegostoku. Kaplica jej imienia wznosi się niedaleko soboru, na wzgórzu obok Opery i Filharmonii Podlaskiej.

Uwzględniając okres historyczny powstania polichromii, zdziwienie budzi znikoma liczba wizerunków świętych ściśle związanych z Cerkwią rosyjską. Można do nich zaliczyć: św. Sergiusza z Radoneża, św. Serafima z Sarowa oraz czterech hierarchów moskiewskich: Jonasza, Filipa, Piotra i Aleksego.

Część polichromii przedstawia także życie św. Mikołaja, który jest patronem świątyni. Sceny z jego życia znajdują się w narteksie. Ta lokalizacja może być interpretowana jako możliwość zapoznania wiernych z życiem opiekuna cerkwi, w której przyszli się pomodlić.

⁷⁰ Jarus – 'rząd ikon w ikonostasie' (SPTP, s. 221).

Podsumowanie

Sobór św. Mikołaja w Białymstoku posiada bardzo bogatą ornamentykę i ikonografię polichromii. Przedstawieni święci oraz sceny biblijne nawiązują m.in. do życiorysu patrona świątyni – św. Mikołaja, ukazują prawdy wiary i służą pomocą w codziennym życiu duchowym wiernych. Niewątpliwie, układ i dobór scen oraz postaci był nieprzypadkowy. Jest świadectwem zarówno kunsztu malarskiego, jak i zmysłu teologicznego twórców i osób decyzyjnych. Mimo sytuacji geopolitycznej, w której sobór został zbudowany i przyozdobiony, jego polichromia wskazuje na wierność lokalnej tradycji cerkiewnej. Świadczy to o głębokich i autonomicznych korzeniach podlaskiego (a szerzej – polskiego) prawosławia. Polichromia białostockiego soboru jest unikalna i nie znajduje odpowiednika w innych polskich świątyniach tego okresu. W niniejszej publikacji nie analizowano opisanych przedstawień ikonograficznych w świetle innych lokalnych polichromii i fresków. Nie podjęto także próby analizy malarstwa ikonograficznego Michała Awiłowa i Wiktora Wasniecowa. Ze względu na obszerność materiału nie opisano także ikonografii ikonostasu i kiotów. Są to niewątpliwie ciekawe ścieżki, które mogą przynieść nowe ustalenia i wnioski do dalszej pracy badawczej.

Bibliografia

- Apostoł*. (2023). Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Charkiewicz, J. (red.). (2012). *Akatyst życie i męczeństwo świętego Gabriela Zabłudowskiego*. Białystok: Parafia Prawosławna św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku.
- Dzieje parafii*. (2023). [online] <https://soborbialystok.pl/dzieje-parafii> [19.06.2025]
- Liturgie Kościoła prawosławnego*. (2003). Kraków: Wydawnictwo „m”.
- Przyczyna, W., Czarnecka, K., Ławreszuk, M. (red.). (2022). *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (SPTP)
- Sawicki, A. (b.d.). *Cerkiew katedralna św. Mikołaja cudotwórcy*. Oficyna Wydawnicza LIBER NOVUM.
- Sutkiewicz, W. (1975). *Opinia konserwatorska z dnia 7.11.1975 roku*. Białystok: Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków.